

Demokratik idarəçilik şəraitində humanizm və insan haqları fəlsəfəsi

Fərdin suverenitetinin bəyan edilməsi ən böyük zərbəni dəyərlərə endirir. İnsanın ən ali dəyərlərdən biri kimi qiymətləndirilməsi təqdirəlayiq hadisədir. Bəşər nəslinin böyük nailiyyətidir. Lakin unutmamaq olmas ki, dəyər sözünün iştirak etdiyi yerdə, yəni insanın dəyər sayıldığı məqamda onun hansı mənəvi dəyərləri daşmasına önəm verilməlidir. İnsanın dəyəri, onun mənəvi dəyərlərə həssaslığı, seçimi qəddərdir.

Bütün dəyərləri inkar edən, həyatını nihilizm üzərində quran insanın dəyəri şübhəlidir. Hətta keçid, böhran mərhələlərində dəyərlər sisteminin transformasiyaya uğradığı dövrlərdə də onlara münasibətin nihilizm səviyyəsinə enməsi arzuolunmaz nəticələrə gətirib çıxarır. Qərb dünyagörüşündə isə, məhz belə münasibət dərin kök salmışdır.

F.Nitşe, əvvəldə qeyd edildiyi kimi, "Hakimiyyət iradəsi" adlı əsərinə ön sözdə qeyd edirdi ki, nihilizmin gəlişi labüddür. Ənənəvi dəyərlərin rədd edilməsi (nihilizm) gəc-tez baş verməlidir. Çünki bu vaxta qədər malik olduğumuz dəyərlərin artıq heç bir "dəyəri yoxdur". Onlar tükənmişdir. Elə buna görə də, biz nihilizm dövrünü yaşamalıyıq ki, bu dəyərlərin heç bir əhəmiyyətə malik olmadığını dərk edə bilək.

Fəlsəfə elmləri doktoru Ziba Ağayeva yazır: "Müasir Qərb cəmiyyəti, doğrudan da, nihilizmin F.Nitşenin qeyd etdiyi nöqtəsinə gəlib çatmışdır. Tarix sübut etmişdir ki, yeni dəyərlər sistemini formalaşdırmadan, ənənəvi dəyərlər inkar etmək heç vaxt müsbət nəticə verməmişdir. Əksinə, yeni dəyərlər yalnız mövcud olanların zamanın ruhuna, bəşəriyyətin mənafeyinə uyğun şəkildə, ən müxtəlif mədəni-mənəvi dəyər modellərinin sintezi şəklində təkmilləşməsi və həyata keçirilməsini tələb edir. Məhz bu cür əbədi, tarixin sınağından çıxan dəyərlərdən biri də humanizm - insanpərvərlikdir. Müasir dünya elmi ictimaiyyəti global mənəvi böhrandan çıxış rolunu, məhz humanizmin yeni səviyyədə dirçəldilməsində görür. Tənhalıq, əsasən, mənəvi köklərə malik olduğundan, onun aradan qaldırılması da, fikrimizcə, humanizm faktoruna əsaslanmalıdır. Bu baxımdan, humanizm onun mahiyyəti, sözün kökündəki "insan" sözünün statusu barədə bir qədər geniş danışaq.

İnsanın fundamental insanı keyfiyyətlərindən uzaqlaşmasını, öz mahiyyətinə özgələşməsini "dehumanizasiya" anlayışı ilə ifadə edirlər. Tənhalığın çoxsaylı təzahürlərini, insanın mədəniyyətdən, mənəviyyətdən, dindən, təbiətdən və s. özgələşməsini bir sözlə - dehumanizasiya sözü ilə də ifadə etmək olar. Belə vəziyyətdə humanistləşməni müasir dövrün global çağırışı qismində bəyan etməyə nə kimi ümidlər əsas verir? Qloballaşan dünyada insanın ziddiyyətli həyat tərzini bir çox problemlərdən azad etmək üçün humanizm dəyəri, dünyagörüşü, mənəvi vasitə, ideologiya, sosial-mədəni mexanizm kimi

hansı potensiala malikdir?

Humanistləşmiş dünya ideali hər hansı bir amilin, dəyərin mütləqləşdirilməsi deyil, bütün dəyərlər sisteminin - əxlaqi-etik, ənənəvi-estetik, intellektual, sosial və s. dəyərlərin vəhdəti deməkdir. Humanizmin dünyagörüşü kimi formalaşması tələyüklü məsələdir. Dünyagörüşü sözündə iki anlayış: dünya və ona münasibət məsələsi ifadə olunmuşdur. Sosial varlığın mükəmməl modelini təmin edən dünyagörüşünün formalaşması müasir informasiya cəmiyyətində bir tərəfdən, asanlaşmışdır, digər tərəfdən isə, daha da mürəkkəbləşmişdir. Dünyagörüşü iki məqamı özündə ehtiva edir. Burada əvvəlcə yaşadığın dünyaya dair məlumat, obyektiv biliklər, daha sonra isə bu gerçəkliyə konkret insanın münasibəti də iştirak edir. Bu gün dünya haqqında informasiya fəvqəladə dərəcədə çoxdur və onun mənimsənilməsi və müstəqil münasibətin formalaşdırılması isə çox çətinidir. Deyilənlər humanizmin dünyagörüşü qismində formalaşmasına, şüurda yer almasına da tamamilə aiddir."

Fəlsəfə elmləri doktoru Əbülsən Abbasovun fikrincə, dünyanın qabaqcıl ölkələrinin tarixinə nəzər salsaq, onların demokratik prinsiplərə söykənən idarəetmə fəlsəfəsi sayəsində sosial-iqtisadi, elmi-texniki və texnoloji cəhətdən inkişaf etdiyini görürük. İnkişaf etmiş dövlətlər qanunun aliliyi, insan hüquqlarının təmin olunması, yaxşı idarəetmə, azad bazar iqtisadiyyatı, hakimiyyət bölgüsü, vətəndaş cəmiyyəti, vətəndaş fəallığı, azad seçkilər, qeyri-hökumət təşkilatlarının ictimai həyatda məhsuldar rolu və s. faktorlarla səciyyələnir. Müasir demokratiyanın atributları olan bu faktorlar cəmiyyətdə insan hüquqlarının ən yüksək səviyyədə təmin edilməsi və müdafiə olunması üçün tam zəmin yaradır. Demokratik dövlətlərdə qəbul olunmuş qanunlar insan hüquqlarının təşviq olunmasına, müstəqil məhkəmə sistemləri və digər dövlətdaxili mexanizmlər vasitəsi ilə müdafiə olunmasına xidmət edir. Dövlətdaxili mexanizmlər dedikdə, dövlətin insan hüquqlarının müdafiə olunması məqsədi ilə Ombudsman institutunun, müəyyən profilili dövlət qurumlarının yaradılması nəzərdə tutulur. Bu, demokratik dövlətlərin insan haqlarına verdiyi önəmin göstəricisidir. Demokratiyanın tam bərqərar olmadığı, mülayim siyasi rejimlərdə də bəzən olduqca geniş bir azadlıq sistemi yaradıla bilər.

"İnsan hüquq və azadlıqlarını yalnız demokratiya təmin edə biləcəkdirmi?" sualına gəldikdə isə, qeyd edə bilərəm ki, burada cavab demokratiyanın necə anlaşılması məsələsi ilə sıx əlaqəlidir. Əgər demokratiyanı çoxluğun tamamilə mənəsisiz və məhdudiyetsiz olaraq hər istədiyini edə biləcəyi mənasında anlayırıqsa, azadlıqlara yer verməyən "demokratiya" ilə də üz-üzə qala bilərik. Ancaq demokratiyanı klassik mənada qəbul ediriksə, azadlıqsız demokratiya ola bilməyi qənaəti meydana çıxır və insan haqlarının ən yaxşı formada bərqərar olmasını təmin edəcək optimal

rejimin demokratik rejim olduğu şübhə doğurmur.

İnsan hüquqlarının dövlətin daxilində təmin edilərək müdafiə olunması üçün yaradılmış strukturlarla yanaşı, beynəlxalq müstəvidə də təsiredici addımların atılması vacibdir və bu sahədə daha sıx əməkdaşlıq üçün müəyyən mexanizmlər yaradılır. İnsan haqlarının təmin olunması və müdafiəsi sahəsində kifayət qədər uğurlu təcrübəyə malik dövlətlərin belə beynəlxalq mexanizmlərin yaranmasındakı marağını və fəallığını bəzi tədqiqatçılar demokratiyanın həmin dövlətlər tərəfindən "ixrac" edilməsi kimi qələmə verirlər. Beynəlxalq səviyyədə yaradılmış təminat və müdafiə mexanizmləri, əsasən Amerika Birləşmiş Ştatlari və Avropada mövcuddur. Bu mexanizmlərin ən səciyyəvi cəhəti onların insan haqlarının müdafiə olunması və bu haqları pozan dövlətlərin mühakiməsi məqsədi ilə fərdi qərar və tövsiyələr qəbul edə bilməsidir.

Müəllif yazır: "Eyni zamanda, demokratik idarəetmə sistemlərinə malik dövlətlərdə insan haqlarının müdafiəsinin təmin edilməsi üçün yaradılmış dövlət qurumlarından başqa, bu məqsədlə fərdlərin özləri tərəfindən yaradılmış ictimai birliklər, qeyri-hökumət təşkilatları və s. fəaliyyət göstərir. Belə ictimai təşkilatların mövcudluğu, bir tərəfdən, demokratik cəmiyyətin atributu kimi insan haqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsinə, digər tərəfdən isə, insan haqlarının müdafiəsində ictimai rəyin iştirakına xidmət edir. Müasir dövrdə hər hansı bir cəmiyyətin demokratikliyindən danışarkən, ilk növbədə, bu cəmiyyətdə insan hüquqlarının təmin olunması və müdafiəsi səviyyəsi qiymətləndirilir. Bu, insan haqlarının demokratik sistemin əsas legitimlik göstəricisi olduğunu sübut edir. Deməli, insan hüquq və azadlıqlarının ən yüksək səviyyədə təmin olunması demokratik-idarəetmə sistemlərinə malik dövlətlərdə mümkündür. Belə yüksək təminat fərdlərin və ictimai təşkilatları iddia etdikləri təmiz ekologiyası olan mühitdə yaşamaq hüququ, istehlakçı hüququ, həmrəy olmaq hüququ və s. yeni hüquqların təşəkkülü üçün zəmin yaratmış olur.

Məlumdur ki, heç də bütün cəmiyyətlər demokratik deyildir. Bu isə, o deməkdir ki, insan hüquq və azadlıqları az müdafiə olunan və ya, demək olar ki, heç müdafiə olunmayan cəmiyyətlər də mövcuddur. Demokratik elementlərinin zəif olduğu belə sistemlərin fəaliyyət formaları fərqli olmuşdur. İnsan haqlarının ən qəddar şəkildə pozulması totalitar rejimli cəmiyyətlərdə baş vermiş olur. "Totalitarizm" məfhumu, ilk dəfə siyasi terminologiyaya kimi, XX əsrin 20-ci illərində İtaliyaya rəhbərlik etmiş F.Mussolini tərəfindən işlədilmişdir. Həmin dövrə İtaliyadakı rejimi məhz bu termin vasitəsilə xarakterizə edən Mussolini bütün xalqın vahidliyini totalitar dövlətin qurulması ilə əlaqələndirirdi.

Totalitar rejimlər Y.Zamyatinin "Biz" O.Hakslinin "Heyranedicini yeni dünya" əsərlərində qapalı rəsonant texnokratik cəmiyyətlər kimi ifadə

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

olunur. Totalitar cəmiyyətlərdə insanları mənəviyyətdən kənarlaşdıraraq və onları adi, sadəcə bir "alət" çevirərək, mənəvi və əxlaqi dəyərlərindən məhrum edirlər. Daha doğrusu, buna çalışırlar və çox vaxt xeyli dərəcədə nail olurlar. Burada insanlar, nəinki hüquq və azadlıqlarından, hətta mənsub olduqları mədəniyyətlərindən də imtina etmək məcburiyyətində qalırlar."

Z.Ağayeva göstərir ki, humanizm, eyni zamanda, onun tam əksini təşkil edən anti-humanizm fenomeninin kökləri sivilizasiyanın yarandığı dövrlərə qədər gedib çıxır. Demək olar ki, insanın xeyir və şəər arasında seçim etdiyi məqamdan başlayır. Paradoksal səsənsə də, humanizm və antihumanizm müasir dövrün, xüsusilə, Qərb mədəniyyətində mövcud olan insan problemini ifadə edən polyar və dual fenomenlərdir. Onların münasibəti, gərgin dialoqu Qərb fəlsəfəsinin və mədəniyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətinə çevrilmişdir.

Tarixən humanizm və antihumanizm insanlıq və ona qarşı irəli sürülən iddiaların antropoloji dilemması kimi mövcud olaraq, çoxşaxəli çeşidli təzahürlərə malik olmuşdur. Tədqiqatçılardan birinin qeyd etdiyi kimi, "ən müasir dünyagörüşü və mənəviyyət, XX və XXI əsrlərin insanlığa dair təsəvvürlərində humanizm və antihumanizm arasındakı münaqişənin nəticəsindən asılı olacaqdır."

Göründüyü kimi, humanizm və humanistləşmə müasir dövrün ümumbəşəri, mənəvi paradigması düşüncə tərzini və dəyərlər sistemi

statusunu alır.

Humanizm, latınca "humanus" - insani, insana xas olan" sözündən olub, insanın, onun varlığının ən ali dəyər olduğunu irəli sürən dünyagörüşüdür. Onun azadlığı, istedadı, zəkası, hüquqları prioritet hesab edilir. Bu mövqenin tərəfdarları humanistlər adlanırlar. Maraqlıdır ki, antik dövrdə bir-biri ilə yazışma vasitəsi ilə ünsiyyət quran intellektuallara "humanistlər" deyilirdi. Bəlkə də humanizmin tarixən mövcud olan bu ilk forması onun mahiyyətini daha dəqiq ifadə edirdi. Hətta belə bir qənaət də mövcuddur ki, roman janrı, "qalın kitab" - bu, uzun yazışmaların nəticəsində formalaşmışdır. Qədim Romada Siseronun müasirləri məktub vasitəsilə ünsiyyət saxlayan, savadı və dili ilə insanlara təsir edərək, onları mənəvi cəhətdən təkmilləşdirən insanları humanistlər adlandırdılar.

Göründüyü kimi, humanistlər ilkin mənada dostluğu, ünsiyyət, başqasına diqqət və həssaslığı dəyərləndirən insanlar kimi qəbul edilmişlər. "Bu gün üç min il ərzində fəlsəfənin mövcudluğu hələ də davam edirsə, bu, onu sevenlərin dostluq və dostları haqqında, öz dostlarına mətnlər yazmaq vərdişinin, dialoqu saxlamaq ənənəsinin sayəsində mümkün olmuşdur. Fəlsəfəni nəsillərdən-nəsillərə göndərilən fasiləsiz mətn və onun müəlliflərinin həqiqət və ünsiyyətə dair mübahisəli şərhləri kimi də təsəvvür etmək olar."

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru